

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА УМАНЩИНІ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1920 РР.)

В статті розглядають основні аспекти аграрної політики владних структур в роки Української революції (1917-1920 рр.). Аналізується причини, складові, масштаби розгортання селянського опору в Уманському повіті Київської губернії в період революційних процесів. Розглядається перебіг селянського руху на теренах Уманщини. Підкреслюється закономірність загальних тенденцій і увиразнюються особливості локального характеру. Матеріали представлені у статті доповнюють регіональну історію. Для дослідження означеної теми використана періодична преса тієї доби.

Ключові слова: аграрна політика, земельна реформа, соціальне становище селянства, селянський рух, Уманщина, повітова влада.

В сучасній історіографії визнається що в умовах української національно-визвольної революції 1917-1920 рр. в різних регіонах України проходили селянські виступи. Вони створювали серйозні проблеми для владних структур, безпосередньо впливали на соціально-економічне становище краю, виступали дестабілізуючим фактором державотворення. Селянські виступи, їх спрямованість були наслідком революційних процесів 1917-1920 рр. [1; 2; 4; 5].

Пропонована наукова розвідка має на меті розкрити причини селянської боротьби на Уманщині та встановити її характер, залежно від етапів розвитку революції.

Радянська історіографія повстання селян обумовлювала наявністю бідних та багатих, причини виступів пов'язувала з боротьбою селян за землю. В працях відомих істориків радянської доби обговорювалося положення про те, що малоземельні і безземельні селяни йшли за більшовиками, прагнули встановити соціалістичний лад [3].

Правомірно визнати, що суттєва причина селянських виступів в Уманському повіті крилася в наявності великого землеволодіння з однієї сторони, та малоземельних і безземельних селянських господарств – з другої. Поряд з наявністю різних розмірів земельної власності, причина селянських виступів крилася в земельній політиці керівництва державних структур влади, які виникали в ході Української революції. Безпосередній вплив на настрої селянства мала продовольча політика властей, їх ставлення до соціальних потреб селянства.

З перших днів революції селянство вимагало від Центральної Ради провести земельну реформу, надати землю малоземельним та безземельним. Особливо відчутно звучали такі вимоги на селянських з'їздах, в заявах українських політичних партій.

На Київському губернському селянському з'їзді, який проходив 27-28 квітня 1917 р. в прийнятій резолюції вказувалося, що приватна власність на землю на Україні повинна бути скасована і земля повинна перейти без викупу в Український земельний фонд, яким має порядкувати Український народний сейм. Категоричні вимоги щодо вирішення проблеми із землеволодінням звучали на селянських з'їздах, зборах і сходах сільських громад, що проходили в добу Центральної Ради в повітах, волостях та селах Уманщини. Есерівські підходи до реформування аграрних відносин на селі домінували на Уманському, Білоцерківському, Ніжинському, Канівському повітових селянських з'їздах. В жовтні 1917 р. Уманська селянська спілка в газеті «Вільна Україна» видрукувала свою програму. В ній висувалася вимога, щоб всі землі належали народові, і кожному, хто має право на земельний наділ. В цьому ж місяці відбулися збори Косенівської селянської

спілки, на які прибуло понад 300 селян. Учасники зборів висловилися за ліквідацію власності на землю, а землю селянам мали наділити земельні комітети [6, с. 2].

Малоземельне і безземельне селянство надіялося, що нова влада вирішить їх сподівання на землю. Такі надії посилювалися з прийняттям Центральною Радою Третього універсалу. Влада відчувала натиск селянських мас, але впродовж 1917 року законодавчо не забезпечувала вирішення земельних відносин. Відсутність законодавчої бази сковувало діяльність земельних комітетів. Уманський земельний комітет визнавав, що від жителів села Роги щоденно поступають вимоги надати малоземельним і безземельним ділянки землі в орендне користування під ярій посів. Однак відсутність відповідних нормативних актів не дозволяли земельним комітетам задовольнити такі вимоги [7, с. 48-50].

Селянство на першому етапі діяльності Центральної Ради надіялося, що нова влада вирішить земельні відносини, перетворить в життя свої обіцянки. Однак влада затягувала з земельною реформою, належним чином не реагувала на вимоги селянства. Така бездіяльність влади стала однією з причин того, що селяни здійснювали економічний тиск на землевласників, а далі переходили до більш радикальних дій. Фактичні матеріали свідчать, що з березня по серпень 1917 року на Уманщині селянами використовувалися різні форми економічного тиску на землевласників з метою зберегти за ними права власності на землю. Однак з часом селяни частіше переходили до силового самостійного захоплення поміщицької землі. Малоземельні та безземельні селяни переходили до організованих дій, які сприяли руйнації існуючої системи землеволодіння.

Селянські виступи турбували передусім владу на місцевому рівні. Саме вона відчувала руйнівний характер стихійних виступів селян і зверталася до центральної влади вживати адекватні дії. 17 листопада 1917 р. управитель Тальнівським маєтком княгині Долгорукої ї телеграфував київському губернському комісару, що селяни навколишніх сіл самочинно захоплюють

землі, розкрадають корм і насильно знімають з роботи робітників і службовців. В телеграмі Уманського союзу землевласників Генеральному секретаріату внутрішніх справ УНР говорилося: «В результаті того, що населення неправильно зрозуміло універсал, захоплені всі маєтки Уманського району. Реквізований живий і мертвий інвентар і всі запаси, розкрадено корм, багато жилих будинків розгромлено і спалено. Просимо якомога швидше вжити заходів для припинення страшної анархії. Просимо виконати обіцянку прислати військову силу» [5, с. 2]. В зв'язку з таким проханням, міністр юстиції 6 травня 1917 р. звернувся до прокурора Уманського окружного суду з вимогою, щоб він в згоді з місцевою владою та громадськими організаціями не допускав ніяких насильств та захоплення чужих маєтків. Враховуючи таку ситуацію, командування штабу Київського військового округу для утихомирювання селянство направило в сільські регіони військові сили. Війська були розквартировані в багатьох повітах Київської губернії. В Уманському повіті було розквартировано військову частину в кількості 200 воїнів. Військові частини поряд з охороною цукрових, винокурних і винних заводів мали завдання утихомирювати селянство, захищати власність від захоплення і погромів [6, арк. 1.].

Становище селянства Уманщини ускладнювало не тільки невирішеність характеру землекористування, але й викачування з села хліба та іншого продовольства, що розпочалося в роки Першої світової війни і тривало в часи революції. З березня 1917 року за законом Тимчасового уряду «Про передачу хліба у порядкування держави» на Україні запроваджувалася хлібна монополія, яка передбачала передачу всіх «лишків» харчів державі за мізерними твердими цінами. Держава купувала хліб в Уманському повіті за 3 крб. за пуд, а перекупники продавали за 15 крб. Генеральний секретаріат УНР вважав хліб власністю держави і зобов'язував земельні комітети, продовольчі комітети реквізувати хліб у селян.

Особливо становище з продовольством загострилося у зв'язку з появою в Україні півмільйонної німецької та австро-угорської армії.

В березні 1918 р. майже в усіх селах Уманщини були створені особливі комісії по відчуженню лишків зернових, фуражних і м'ясних продуктів. Справа дійшла того, що владні інструкції визначали харчові норми як для людей, так і для годування скотини і засіву полів. Для примусового вилучення хліба, м'яса, фуражу та іншого продовольства у розпорядження комісій надавалася військова сила. Крім того, у селах, які відмовлялися здавати харчі, не надходила мануфактура, взуття, залізо, цвяхи, шкіра, машини, гас, сірники. На початку квітня 1918 р. Уманський повітовий комісар отримав розпорядження Міністерства внутрішніх справ, в якому наказувалося повітовому комісару давати всіляку допомогу, включно і збройну силу, районним уповноваженим та повітовій продовольчій комісії щодо реквізиції хліба і фуражу у селянства.

На весні 1918 року більшості повіті Київщини серйозно загострилася продовольча криза. В регіоні, який славився добротними врожайми зернових, не вистачало хліба. Так, в містечках Уманщини купити хліба, біля пекарень вже в 11-12 годин вечора появлялися великі черги переважно із малолітніх дітей та людей похилого віку. Вони чекали до 7-8 годин ранку, коли відкривалися пекарні і розпочинався продаж хліба. Одна з причин продовольчої кризи крилася в тому, що внутрішня політика і при Центральній Раді і при більшовиках була пов'язана з вилученням у населення хлібних та продовольчих запасів. Наступна причина крилася в тому, що німецька військова адміністрація безпосередньо втручалася в заготівлю та вилучення зерна. На нараді Уманського хлібного бюро, що проходила на початку вересня 1918 р. представник німецької фірми доктор Г. Мейзель, який спеціально відав у Київській губернії заготівлею зерна, заявив, що землевласники повинні здавати хлібному бюро весь свій урожай, а не частину його, як до цього відбувалося [7, с. 48-50].

Під тиском партії українських есерів та Селянської спілки Центральна Рада в січні 1918 року прийняла земельний закон. Він передбачав вилучити землю у поміщиків і передати її малоземельним і безземельним селянам.

Однак, проведення в життя цього закону затягувалося. В більшості сіл Уманщини ігнорувався принцип розподілу землі, передбачений законами УНР. Для її утримання в трудове користування малоземельні та безземельні селяни мали подати заяву до сільських управ, а останні мали включити бажаючих в спеціальні списки. Після цього списки мали затвердити сільські сходи і передавати до волосного земельного комітету. Процедура передбачала право селян оскаржити рішення земельного комітету тощо. Однак в зв'язку з наступом більшовицьких військ, евакуацією Центральної Ради цей принцип підготовки виконання рішень земельного закону не набрав широкого поширення. З витісненням більшовицьких військ і повернення до Києва Центральної Ради селяни вимагали від владних структур прискорити земельну реформу. Уманська повітова земельна управа в квітні 1918 р. прийняла рішення, що безземельні селяни до проведення в життя земельного закону мали отримати тимчасово 0,5 десятин землі на одного дорослого і 0,25 – на малолітнього. Не більше 3-х десятин землі мали отримати додатково сім'ї, які вже мали 3,5 десятин. Таку ж ділянку землі передбачено надати особам, які займалися ремеслом або торгівлею. Особи, які здавали ділянки землі в оренду на тривалий термін отримували по 3 десятини. В ряді сіл по іншому підходили до розподілу землі. В селі Кочержинці Уманського повіту на загальних зборах селян було вирішено поділити землю в 1918 році наступним чином: на одну душу виділити по 5 десятин [8, арк.1].

Отже, в добу Центральної Ради земельне питання не було вирішене. І це було основною причиною виступів селянства.

Особливо велике невдоволення в селянства України викликала земельна політика Гетьманату. Гетьман П.Скоропадський ліквідував земельні комітети, сформовані при Центральній Раді. На їх місці були створені органи Української Держави – земельні комісії. Водночас із земельними комісіями Рада міністрів створила тимчасові повітові та губернські земельно-ліквідаційні комісії. В серпні 1918 р. розпочала свою діяльність Уманська повітова тимчасова земельно-ліквідаційна комісія. Її очолив повітовий

староста Михайлов. Земельно-ліквідаційні комісії переглядали всі справи, пов'язані з діяльністю колишніх земельних комітетів, земельних відділів, Рад робітничих, селянських депутатів та інших організацій. Встановлювався і порядок розгляду заяв про відновлення порушеного землеволодіння чи землекористування. Одним із перших подав заяву до Уманської ліквідаційної комісії землевласник Журавський. Він звинувачував селян у пограбуванні майна, яке йому належало дев'яти селах повіту. Поміщик вимагав, щоб комісія заставила селян повернути майно і відшкодувати йому втрати [9, с. 33-37].

На початку червня 1918 р. у Звенигородському та Таращанському повітах виникло повстання, в якому взяло участь до 30 тисяч селян. Серед повсталих знаходилися і селяни Уманського повіту. Газета «Союз» у статті «Події на Звенигородщині та Уманщині» 20 червня 1918 р. писала, що повстання розпочалося в районі станції Розсоховатка, де місцеві селяни, щоб не допустити до себе німецькі війська, розібрали залізничну колію. Повстанці були озброєні ручними бомбами, кулеметами, рушницями і просто сокирами та лопатами. Газета «Одесская мысль» повідомляла в замітці «Ликвидация повстанческого движения», що командуючим військами Уманського повіту вживаються заходи для ліквідації повстанського загону, який нараховував близько 6 тис. чол. і діяв між станціями Вільшанка-Миронівка. Щоб стимулювати цю боротьбу, командуючий військами оголосив винагороду в 100 крб. за затримання ватажка повстанського руху, колишнього Звенигородського коменданта [10, с. 3].

Недостатня підготовка повсталих, елементи стихійності, слабкий зв'язок між повітами Київщини та з початком жнив турботи селян про збір врожаю ослабили антинімецький і антигетьманський виступ вільного козацтва і селян. Декілька німецьких полків, озброєних артилерією погасили вогнища повстання на Уманщині.

Учасники повстання зазнали жорстоких репресій. Уманська повітова варта, затримуючи учасників повстання та невдоволених режимом,

передавала їх німецькій комендатурі, яка, в свою чергу, відправляла до військово-польового суду.

Німецький полковник Ганка, що обіймав посаду уманського коменданта називав повстанців «темними і безвідповідальними особами». Разом з цим, закликав населення до повного спокою. Наказ погрожував тим, що всякі виступи, спрямовані на порушення порядку і спокою, будуть всіма засобами рішуче придушуватися. А особи, які поширюють брехливі чутки, належать негайному арешту, доставки їх німецькому коменданту з послідуною передачею німецькому військово-польовому суду [11, с. 2]. Газета «Уманське слово» в інформації «Положение в уезде» повідомляла про неспокій в селах Іваньки, Крачковка, Попівка, де «розміщені банди більшовиків» [12, с.1].

Невдоволення і протест проти внутрішньої політики уряду гетьманату проявлялося і в тому, що селяни самостійно усували на місцях осіб, які призначалися владою на керівні посади. Уманський староста в серпні 1918 р. визнавав, що в багатьох селах повіту без його відома селяни на своїх сходах зміщали старост і заміняли їх іншими виборними особами [13, с. 4].

Для припинення виступів повстанців влада здійснює репресивні кроки. Повітовий староста видав циркуляр, який зобов'язував населення здати Державній варті наявну зброю. Звучало попередження тим, хто його не здасть: їм загрожувала смертна кара. Сільським товариствам влада надавала право визначати селян, які схильні до виступів і приймати рішення про їх висилку за межі села. В своїх рішеннях сільські товариства мали вказати обставини висилки, а копії рішень надсилати повітовому старості [14, с. 3].

Дотримуючись соціалістичних принципів власності, Директорія прийняла закон про землю в УНР від 8 січня 1919 р. Згідно закону в державі скасовувалася приватна власність на всі землі з їх водами, надземними і підземними природними багатствами та лісами, передбачав перехід їх до загальнонародної власності. На основі обнародованого закону про землю земельні комітети, що існували при Гетьманату, реорганізовані в повітові земельні управи. Уманська земельна управа, посилаючись на закон, заявляла,

що площі з висококультурним хліборобством не повинні дробитися, а мають переходити до трудових спілок, які будуть створені в перспективі.

Як з'ясувалося, Директорія виявилася непослідовною у реалізації свого земельного закону і її дії викликали нарікання та критику з боку селянства. Вже через два місяці після ухвали земельного закону погіршилися умови передачі землі у тимчасове користування бідним селянам. Уманська повітова земельна управа передала у волості вимоги Директорії – за тимчасове користування землею селяни повинні здавати державі третину врожаю ярового хліба, повної сплати вартості оранки, попередньої сплати всіх податків, суворого врахування кожного снопа тощо.

Повітові ради Київщини заборонили поміщикам продавати сільськогосподарську продукцію, здійснювали націоналізацію приватної власності. Справа доходила до того, що влада передавала до суду справи тих поміщиків, які наважувалися продавати вирощене на власних землях. В селі Поташ Мошурівської волості в лютому 1919 р. була заведена справа на орендатора Дров'яновського з те, що він продав скирту ярової соломи. Представник комісара постачання Уманщини М. Грейберг зробив висновок: «Солома вся взята на облік і поміщик не мав права продавати. ...виноватого притягти до відповідальності за продаж державного майна» [15, арк. 2].

Порівняно з гетьманською владою, Директорія в перші місяці своєї діяльності значно полегшила українському селянству хлібну повинність.

Більшовицькі органи влади реалізовували курс на усупільнення сільського господарства, на створення колективних форм господарювання. В реалізації свого курсу більшовики спиралися на комітети бідноти. Перші трудові комуни на Уманщині стали організовуватися в квітні 1919 р. в районі міста Тального [16, с. 1]. В червні 1919 р. в Уманському повіті було засновано 15 комун, на початку липня – 25. Христинівська трудова комуна була створена з учнів, учителів та працівників-залізничників [17, с. 3]. Колективні господарства на Уманщині (як і взагалі на Україні) організовувалися без врахування конкретних умов, з порушенням принципу

добровільності. Газета «Червона зоря», аналізуючи ситуацію в Оксанинській волості на Уманщині, відмітила, що «відношення селян до радянської влади співчуваюче, вороже – до комун». А далі зазначала, що під час повстання виступили проти комуни 30 чоловік в селі Небелівка, 40 чол. – в Оксаниної, 20 – в Нерубайки [18, с. 1]. В практичній діяльності більшовики негативно ставилися до заможної частини селянства, називаючи їх „хижаками”, «бандитами», «експлуататорами». Газета «Комуніст», розповідаючи про тогочасні з’їзди та збори селян визнавали, що на них «особливо яскраво виявилась сліпа ненависть заможного селянства до комун і комунізму» [19, с. 2].

Таким чином, владні структури (1917-1920 рр.) із запізненням реагували на настрої селянства, проявляли непослідовність у задоволенні потреб збіднілого населення, що призвело до переходу селянства до більш радикальних дій – безземельне селянство стало переходити від мирних вимог до захоплення поміщицьких маєтків та їх земельних наділів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам’яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 508 с.
2. Реєнт О.П. Актуальні проблеми історії України. // Україна Соборна. Збірник наукових статей. – Вип.1. – К., 2004. – С. 6-22.
3. Рубач М.А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине в период Октябрьской революции. – К., 1957. – 457 с.
4. Захарченко П., Земзюліна Н. Несторов О. У поході за волею (селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році). – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2000. – 176 с.
5. І. Хміль, І. Куташов. Наростання селянського екстремізму в Україні (березень – жовтень 1917 р.) \\\ Проблеми вивчення і дослідження Української революції 1917-1921 рр. – К., 2002. – с 53-77.
6. Вільна Україна. – 1917. – 1 жовтня.
7. Несторов О.В. Історія селянського повстанського руху на Правобережній Україні (1919 р.) // Вісник Київського університету. – Історія. – К., 1998. – Вип. 39. – С. 48-50.

8. Уманський державний історичний архів. – Ф. 399. – Спр. 186. – Арк. 1.
9. Беззубець О. Селянський рух на Лисянщині в період громадянської війни // «Добридень». – 2000. – № 2-6. – С. 33-37.
10. Уманське слово. – 1918. – 22 серпня.
11. Уманське слово. - 1918. - 19 червня.
12. Уманське слово. – 1918 - 31 жовтня.
13. Уманське слово. – 1918. - 1 серпня.
14. Уманське слово. – 1918. – 20 липня.
15. ДАЧО. – Ф. 2796. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 2.
16. Известия (Умань). – 1919. – 1 травня.
17. Сільська біднота. – 1919. – 1 липня.
18. Червона зоря. – 1919. – 6 липня.
19. Комуніст. -1919. – 10 липня.

Дудник Е.В. Крестьянское движение на Уманщине в годы Украинской революции (1917-1920 гг.).

В статье рассматриваются основные аспекты аграрной политики структур власти в годы Украинской революции (1917-1920 гг.). Сделан анализ причин, составляющих, масштабы крестьянского сопротивления в Уманском уезде Киевской губернии в период революционных процессов. Рассматривается течение крестьянского движения на территории Уманщины. Подчёркивается закономерность общих тенденций и выделяются особенности локального характера. Материалы представлены в статье дополняют региональную историю. Для изучения темы использована периодическая печать той эпохи.

Ключевые слова: аграрная политика, земельная реформа, социальное положение крестьянства, крестьянское движение, Уманщина, уездная власть.

Dudnyk E.V. Peasant motion in Uman in the years of the Ukrainian revolution (1917-1920).

In the article examined the basic aspects of agrarian politics of structures of power in the years of Ukrainian revolution (1917-1920). The flow of peasant motion is examined in Uman District. The analysis of reasons, constituents, and

scales of peasant motion was done in the Uman District of Kyiv province during revolutionary processes. It emphasizes regularity of the general tendencies and features of local character are marked out. Materials are presented in article supplement regional history. For study this theme was used periodic printing of that epoch.

Keywords: *agrarian policy, land reform, social position of peasantry, peasant motion, Uman district power.*